

PODOBA UČITELJA V SLOVENSKI PROZI 1855–1914¹

Na oblikovanje podobe učitelja so na eni strani vplivala zakonska določila, ki so učiteljem predpisovala, kakšen naj bo, na drugi strani pa lastne izkušnje ljudi, med njimi tudi književnikov. Pisci slovenske proze, ki so si za (glavnega) literarnega junaka svojega dela izbrali učitelja, so ustvarili njegovo literarno podobo. V prozi, napisani med letoma 1855 in 1914, so ustvarili dve podobi učitelja in eno podobo učiteljice.

Ključne besede: (literarna) podoba učitelja, slovenska proza, položaj učitelja 1855–1914, učiteljice

1 Uvod

Prvo prozno delo, v katerem je kot glavni literarni junak tematiziran učitelj, je izšlo leta 1858, in sicer je to Jenkov *Jeprški učitelj*. Od takrat naprej so slovenski literati vse pogosteje pisali o učiteljih in tako ustvarjali podobo učitelja v slovenski prozi. V razpravi bomo prikazali, kakšno je bilo dogajanje na področju šolstva od leta 1855, saj moramo pri določanju zgodovinskega ozadja upoštevati dokumente, ki so vplivali na dogajanje na področju šolstva (leta 1855 je bil to podpis konkordata oziroma sporazuma med državo in Rimskokatoliško cerkvijo), do leta 1914, ko se je začela prva svetovna vojna, ki je prav tako pomembno vplivala na dogajanje v šolstvu. Predstavili bomo analizo 24 proznih del, nastalih

¹ Članek je povzetek diplomskega dela z naslovom *Podoba učitelja v slovenski prozi in njegova realna podoba 1855–1914* (mentorja doc. dr. Tadej Vidmar in red. prof. dr. Miran Hladnik), nastalega na Oddelku za pedagogiko in andragogiko in Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

med letoma 1855 in 1914, v katerih je učitelj glavni literarni junak oziroma ima eno od osrednjih vlog v delu. Posebej bomo obravnavali učiteljico, saj so zanjo veljala drugačna določila, poleg tega pa je bila drugačna tudi njena podoba.

2 Dogajanje na področju šolstva med letoma 1855 in 1914

2.1 Najpomembnejši zakonodajni dokumenti

Ob marčni revoluciji² leta 1848 so se pojavile težnje po spremembah, med drugim tudi na področju šolstva, predvsem so bila v ospredju prizadevanja za zmanjšanje vpliva Katoliške cerkve v šolstvu, ki ji ga je prinesla *Politična šolska ustava* leta 1805.³ Ta prizadevanja niso bila uspešna, vpliv Cerkve pa se je še dodatno utrdil s podpisom konkordata leta 1855, ki ji je dal popolno oblast in nadzor nad šolstvom. Ves pouk je moral biti usklajen z naukom katoliške vere (šole so bile verske, verouk ni bil samo najpomembnejši učni predmet, ampak se je morala z naukom o veri ujemati tudi vsebina vseh drugih učnih predmetov in so morali vsi predmeti prispevati k verski vzgoji), učitelj pa je bil popolnoma odvisen od Cerkve in podrejen njenemu nadzorstvu. V 60. letih 19. stoletja so se v Avstriji po padcu Bachovega absolutizma zgodile številne spremembe. Na področju šolstva jih je prinesel *Državni osnovnošolski zakon* leta 1869, saj je z njim Cerkev izgubila pristojnosti, ki jih je imela do takrat. V zvezi z učitelji je bilo najpomembnejše določilo zakona, da je prevzel vodstvo šol z več učitelji učitelj laik, ki je imel naziv nadučitelj (Schmidt 1988c).

2.2 Izobraževanje učiteljev

Do sprejetja *Državnega osnovnošolskega zakona* so bili učitelji »/o/štirji, mežnarji, pisarji, bivši študenti ali vojaki, poučevanje je bilo njihovo dodatno delo, glavni vir dohodka pa zvonjenje in orgljanje« (Milharčič Hladnik 1995: 20). Učitelji cerkovniki ali organisti trivialnih šol⁴ so se sprva izobraževali šest mesecev na t. i. preparandnih tečajih, pozneje pa se je izobraževanje razširilo na eno leto. Ti učitelji so imeli nizko raven izobrazbe, od njih se je pričakovalo, da vedo le malo več kot njihovi učenci, dodatno pa so se izobraževali na učiteljskih zborovanjih, ki so bila organizirana vsaj enkrat na mesec za dva ali tri dni. S sprejetjem zakona leta 1869 je postala učiteljeva izobrazba pomembna, zato je zakon določil za njihovo izobraževanje samostojna, po spolih ločena štiriletna učiteljsišča, predvidel pa je še praktično izobraževanje bodočih učiteljev. Zaradi pomanjkanja učiteljev je zakon dopuščal možnost nameščanja učiteljic za

² Več o dogajanju na Slovenskem v času marčne revolucije glej Vodopivec 2010: 46–56; o podrobnostih državnozbornskih volitev leta 1848 in sestavi državnega zbora pa glej Cvirn 2006: 24–33.

³ Več o dogajanju na področju šolstva pred letom 1855 glej Schmidt 1988a in 1988b.

⁴ Trivialke so bile ena od vrst šol, ki so bile na Slovenskem od *Splošne šolske naredbe* leta 1774 (več o tem glej Schmidt 1988a: 179).

pouk dečkov v nižjih razredih osnovne šole. Takšno stanje je (z manjšimi spremembami) veljalo do razpada Avstro-Ogrske leta 1918, na Slovenskem pa vse do leta 1929 (Schmidt 1998c; Strmčnik 1970).

2.3 Položaj učitelja

Tako kot je bila slaba učiteljeva izobrazba, je bil slab tudi položaj učitelja, saj si je moral prejemke zbirati sam iz krajevnih virov, z bero in šolnino. Zaradi tega so imeli učitelji slab odnos do cerkveniške službe, vendar se ji zaradi nizkega plačila za poučevanje niso mogli izogniti. Velika večina učiteljev se je morala ukvarjati s postranskimi opravili, da je lahko preživela, zato se ni mogla popolnoma posvetiti učiteljskemu poklicu. *Državni osnovnošolski zakon* je povezavo učiteljske službe s cerkveniško in opravljanje postranskih opravil prepovedal in predvidel, da bodo učitelji plačilo za poučevanje dobivali neposredno od šolskih oblasti. Položaj učiteljev je bil kljub vsem tem ukrepom slab, saj so dobivali zelo nizko plačo, prav tako je bila okrnjena njihova strokovna avtonomija (Schmidt 1988c; Peček 1998).

2.4 Učiteljice

Za dekleta je veljal drugačen način izobraževanja, saj so se izobraževala v posebnih šolah (običajno v samostanskih) in praviloma le dekleta iz premožnejših družin.⁵ Prve učiteljice na Slovenskem so bile redovnice, za njihovo izobraževanje so skrbeli samostani sami, bile pa so dobro izobražene, na splošno bolje kot njihovi moški kolegi. Z *Državnim osnovnošolskim zakonom* je bilo zanje prav tako predvideno izobraževanje na štiriletnih učiteljiščih, ki jim je bil priključen še vrtec za praktično izobraževanje. Dopusčal je tudi nameščanje učiteljic v nižjih razredih osnovne šole tam, kjer učiteljev ni bilo dovolj. Ker so se učiteljice zaposlovale v nižjih razredih osnovne šole, za katere naj ne bi bila potrebna posebna usposobljenost za poučevanje, in ker naj se ne bi poročile (zapovedan je bil celibat) in imele družin, saj bi se s tem prostovoljno odpovedale poklicu, so dobivale nižje plače kot njihovi moški kolegi (80 odstotkov plače teh, sčasoma so si izборile le za 10 odstotkov nižje plače) (Hojan 1970; Milharčič Hladnik 1995).

Izobraževanje otrok v osnovnih šolah so torej po uvedbi osemletne šolske obveznosti leta 1869 postopno začele prevzemati učiteljice. M. Milharčič Hladnik (1995: 39) trdi, da se je to na eni strani ujemalo z ideologijo družinskega življenja, po kateri je moralna in duhovna vloga, pripisana ženskam, opravičevala vstopanje učiteljic v učilnice kot nadomestnih mater ter jih je za to tudi pooblaščala. Po drugi strani pa so predstavljale rešitev zapletenega problema, kako šolati velike množice otrok dlje, kot je bilo v navadi, in to z enakimi izdatki. Učiteljice so

⁵ Več o izobraževanju žensk glej Hojan 1970.

s prihodom na nova učiteljska mesta večinoma zasedle položaj, ki se je razlikoval od položaja njihovih moških sodelavcev. »Spolno diskriminacijo je določal zakon, in to za oboje, za učitelje in učence /ženskega spola/, saj je bilo splošno elementarno izobraževanje koncipirano spolno segregacijsko,« meni M. Milharčič Hladnik (21). V tistem času je veljalo, da je naloga ženske skrb za dom in družino oziroma vzgojo otrok. Zaradi povečanih potreb po učiteljih, ki jih je prinesla osemletna šolska obveznost, so ženske s poučevanjem v nižjih razredih osnovne šole zmanjšale pomanjkanje učiteljev. Ker do takrat niso bile uveljavljene kot delovna sila in ker so poučevale v nižjih razredih, za katere so trdili, da ni potrebna posebna usposobljenost, saj se v njih le »nadaljuje« družinsko delo, so dobivale nižje plače kot njihovi moški kolegi (51–52). Takšno ločevanje je ženske zapostavljalo, kar se je kazalo predvsem pri njihovih nižjih plačah.

3 Podoba učitelja med letoma 1855 in 1914

3.1 O podobi

S pojmom podobe se ukvarja imagologija znotraj literarne komparativistike. Kljub temu da se pojem podobe znotraj tovrstnega raziskovanja nanaša na podobo tujega v določeni književnosti, veljajo nekatere značilnosti pojma podoba tudi za podobo učitelja, ki jo obravnavamo.

Izraz podoba je odraz »/p/omembnega razhajanja med dvema vrstama kulturne resničnosti« oziroma je »/p/redstava kulturne resničnosti, s katero posameznik ali skupina, ki sta jo oblikovala /.../, razkrivata in izražata kulturni in ideološki prostor, v katerem sta« (Pageaux 2008: 20). Če to prenesemo na področje, ki ga obravnavamo, lahko rečemo, da je podoba učitelja v slovenski prozi predstava o učitelju, ki so si jo izoblikovali pisatelji, ki so pisali o njih. Pri tem je pomembno to, da je lahko ta predstava popolnoma fiksijska oziroma namišljena, lahko je resnična, vendar literarno obdelana, lahko pa razkriva dejansko stanje oziroma dejansko podobo učitelja v času, v katerem je delo nastalo. V tem primeru gre lahko za biografsko podobo učitelja.

Literarne podobe, ki so se izoblikovale v slovenski prozi, napisani v obdobju od konca 18. stoletja do razpada Avstro-Ogrske leta 1918, v katero spada tudi obravnavano obdobje (1855–1914), so na različne načine povezane s širšo množico podob, ki jo srečujemo na neliterarnih področjih, zlasti v sočasni strokovni in poljudni publicistiki ter v avtobiografskem in spominskem pisanju. To lahko trdimo tudi za literarno podobo učitelja, ki se v nekaterih segmentih sklada s podobo učitelja, prikazano v pedagoškem tisku⁶ iz istega obdobja kot prozna dela. Glavna razlika med literarnimi in neliterarnimi podobami je ta, da so neliterarne podobe bolj odvisne od sprotnega spreminjanja realnih okoliščin, kar je bilo vidno v pričakovanjih od učiteljev v različnih obdobjih, ki so vplivala

⁶ O realni, neliterarni podobi učitelja v pedagoškem tisku izbranega obdobja glej Šebjanič 2012: 38–45.

na podobo učitelja. Tako se je podoba učitelja kot mučitelja spremenila v podobo učitelja kot ljubečega in ljubeznivega vzgojitelja. V nasprotju z neliterarnimi podobami imajo literarne podobe bolj poudarjeno zmožnost emocionalnega nagovarjanja naslovnika in trajnejšo eksistencialno razsežnost (Dolinar 2005: 92).

Najpogostejši literarni junak slovenske proze v drugi polovici 19. stoletja je bil izobraženec nižjega socialnega izvora, navadno kmečkega, ki si je s šolanjem trdo prigaral možnosti za poklicni, premoženjski, družbeni in družabni vzpon (97), kar je mogoče zaslediti v nekaterih obravnavanih proznih delih, v katerih nastopa učitelj. Tako drži, da je bilo veliko učiteljev iz nižjega socialnega okolja (npr. Lovre Kvas v *Desetem bratu*, grajski učitelj v delu *Ponkrčev oča*, Marko Barjanec v *Dani*), vendar se niso premoženjsko ali družbeno povzpeli, saj so imeli nizke dohodke (na primer Francelj Idolnik v *Trenotkih iz učiteljskega življenja*, Podržaj v *Muhoborcih*, Mrva v *Krpi na čevlju*) in nekateri tudi niso bili ugledni člani družbe (na primer Francelj Idolnik v *Trenotkih iz učiteljskega življenja*). Nekateri učitelji v slovenski prozi so bili politično aktivni (na primer Martin Kačur v delu *Martin Kačur*, učitelj v Globeli v *Križu na gori*) oziroma so delovali v središču etničnih in narodnostnih napetosti ter spopadov (to se je dogajalo v delu *Kontrolor Škrobar*, kjer so prikazani štajerski trgi v obdobju pred prvo svetovno vojno). Prozna dela opisujejo tudi učitelje, ki niso bili aktivni niti v šoli niti v družbi, ampak je bila osrednja motivacija njihovega delovanja nekaj povsem drugega, na primer zasvojenost z igrami na srečo (*Jeprški učitelj*). Nekateri učitelji so bili pobožni in so delovali v tesnem stiku z vaškim župnikom (na primer Šviligoj v *Pravični kazni božji* in *Razbojniku Petru*, učitelj v Gribljah v *Novem življenju*), spet drugi so bili izraziti nasprotniki vere (na primer učitelj v delu *Pred pragom*).

V tuji literaturi je bil učitelj glavna oseba podeželskih povesti, in sicer poleg župnika, uradnika in plemiča (Hladnik 1990: 16). V domačijski povesti so bile osebe ločene na »domače« in »tuje«. Med domačimi, ki so prebivali na deželi, so bili tudi učitelji (20). V slovenski kmečki povesti oziroma v vaški zgodbi je pogost motiv tudi položaj učitelja na vasi (30). Učitelj skupaj z župnikom opravlja še vlogo dobrega in modrega svetovalca na vasi. Hladnik (72) ugotavlja, da sta to »/e/dini nekmečki osebi, ki na vasi uživata spoštovanje in 'sta del vaškega občestva'«.

3.2 Idealna podoba oziroma moralni lik učitelja

Na oblikovanje podobe, ideala oziroma moralnega lika osnovnošolskega učitelja so vplivali načrti ter pričakovanja o osnovni šoli in o tem, kakšen naj bi bil učitelj. Največje spremembe v podobi učitelja so se dogajale od srede 19. stoletja naprej. Sredi 19. stoletja se je zagovarjalo stališče, da bo učitelj pri otrocih dosegel ustrezne učne in vzgojne rezultate s strogim discipliniranjem in uporabo zunanje prisile (Peček 1998: 152–171), v drugi polovici 19. stoletja pa se je

izoblikovalo prepričanje, da učitelj ne sme vzgajati s strogim discipliniranjem in zunanjo prisilo, ampak s svojim vzorom. Tako se je proti koncu stoletja vse bolj poudarjalo, da mora biti učitelj pri delu z otroki ljubeč in prijazen ter da jih mora pridobiti predvsem z ljubeznijo in zgledom (Peček 1992: 72; Peček 1998: 152).

Skrb za učiteljev značaj je sprožilo zavedanje, da učitelj v šoli vzgaja brez cerkvenega nadzorstva, na kar je Cerkev opozarjala ob vsaki priložnosti. Bali so se tudi, »d/a bi lahko postal preveč izobražen učitelj /.../ plen pregrehe, sprijenosti, objestnosti, nečimrnosti in nezadovoljstva« (Peček 1998: 169). Učitelj je moral biti takšna osebnost, v kakršno naj bi vzgajal svoje učence, in sicer naj bi bil resnoben, molčeč, ponižen, razumen, moder, potrpežljiv, zmeren, krotek, pazljiv, značajan in pobožen (Peček 1992: 75).

Podoba učitelja oziroma moralni lik učitelja se je nanašala na značajske lastnosti, ki naj bi jih imel učitelj. Najbolj se je poudarjala ljubezen do otrok oziroma učencev. Učitelj naj bi bil predan svojemu poklicu, delaven, potrpežljiv, moder in pobožen. Vedno bi moral biti vesel in dobre volje, ne glede na svoje prihodke, in prenesti bi moral vse hudo. Svoje učence naj bi vzgajal s svojim zgledom, in sicer tako, da bi sam ravnal v skladu s svojimi zahtevami. Moral bi biti zgleden državljani, domoljub in rad bi moral imeti narod, ljudi, med katerimi deluje.

3.3 Podoba učitelja v slovenski prozi

Analizirali smo 24 del, v katerih je imel učitelj glavno vlogo oziroma vlogo v ospredju. Avtorji, ki so v svojih delih tematizirali lik učitelja, so prikazani v Tabeli 1.

Avtor dela	Št. proznih del
Ivan Cankar	11
Josip Kostanjevec	3
Jakob Alešovec	2
Fran Detela	1
Fran Govekar	1
Simon Jenko	1
Josip Jurčič	1
Janko Kersnik	1
Alojz Kraigher	1
Fran Milčinski	1
Ljudmila Poljanec	1
skupaj	24

Tabela 1: Avtorji analiziranih proznih del

Med 11 avtorji slovenske proze, ki so tematizirali učitelja, je največ del napisal Ivan Cankar (11 del), sledita mu Josip Kostanjevec (tri dela) in Jakob Alešovec (dve deli). Ostalih osem avtorjev je prispevalo po eno delo.

V Tabeli 2 je prikazano število učiteljev, ki so nastopali v analiziranih delih. Od skupno 32 učiteljev je bilo 23 učiteljev, štirje nadučitelji in pet učiteljic.

	Št. učiteljev
učitelj	23
nadučitelj	4
učiteljica	5
skupaj	32

Tabela 2: Število učiteljev v analiziranih proznih delih

Za vsakega učitelja, ki je nastopal v proznem delu, smo naredili oznako, iz katere je vidna podoba učitelja, kakršno so si predstavljali pisci slovenske proze. Pri tem smo se osredotočali na to, kako so literati v svojih delih predstavili oziroma prikazali učitelja. Nekateri učitelji so bili predstavljeni z več vidikov.

Prikaz/predstavitev	Učitelj
prizadeven učitelj	Uranič (<i>Petelinov Janez</i> , 1880) Francelj Idolnik (<i>Trenotki iz učiteljskega življenja</i> , 1903) Marko Barjanec (<i>Dana</i> , 1911) učitelj v Črni (<i>Gozdarjevi spomini</i> , 1914) Ivan Tratar (<i>Novo življenje</i> , 1914)
neprizadeven učitelj	jeprški učitelj (<i>Jeprški učitelj</i> , 1858) Dolenc (<i>Petelinov Janez</i> , 1880) Šviligoj (<i>Iz življenja odličnega rodoljuba</i> , 1901) Jakob Belna (<i>Kontrolor Škrobar</i> , 1914)
neempatičen učitelj	Slivar (<i>Ob smrtni postelji</i> , 1898) učitelj v Globeli (<i>Križ na gori</i> , 1904) Janko (<i>Spominska plošča</i> , 1914)
učitelj v boju za preživetje	Francelj Idolnik (<i>Trenotki iz učiteljskega življenja</i> , 1903) upokojeni nadučitelj Podržaj (<i>Muhoborci</i> , 1912) Mrva (<i>Krpa na čevlju</i> , 1914)
izrazito z vero povezan učitelj	Šviligoj (<i>Pravična kazen božja</i> , 1908) Šviligoj (<i>Razbojnik Peter</i> , 1908)
izrazito proti veri	mladi učitelj (<i>Pred pragom</i> , 1911)
učitelj alkoholik	Dolenc (<i>Petelinov Janez</i> , 1880) Martin Kačur (<i>Martin Kačur</i> , 1904) Mrva (<i>Krpa na čevlju</i> , 1914)
čustven učitelj	Bratko in Škamlec (<i>Kontrolor Škrobar</i> , 1914)
strog učitelj	Jakobov učitelj (<i>Kako sem se jaz likal</i> , 1886)
domači učitelj	Lovre Kvas (<i>Deseti brat</i> , 1866) grajski učitelj (<i>Ponkrčev oča</i> , 1882)
upokojen učitelj	Mrva (<i>O čebelnjaku</i> , 1899)
nadučitelj	nadučitelj v Močilnici (<i>Prepir v krčmi</i> , 1911) Lukovnjak in Piberšek (<i>Kontrolor Škrobar</i> , 1914)

Tabela 3: Prikaz učiteljev v analiziranih proznih delih

V slovenski prozi se pojavljajo učitelji, ki jih literati predstavljajo z njihovega poklicnega vidika. Od 23 učiteljev jih je bilo pet požrtvovalnih in so radi opravljali svoje delo ter so na učence (in tudi ostalo skupnost) prenašali novo znanje. Ti učitelji so prispevali k temu, da je bila šola ugledna in spoštovana. Enega izmed takih učiteljev je predstavil Alešovec v povesti *Petelinov Janez* (1880). To je bil učitelj Uranič, ki je poučeval v Breški vasi in ki ga je avtor opisal na simpatičen način. Imel je brado, zaradi česar so se ga otroci bali. Bil je nov v vasi, Brežani ga niso bili veseli, zato so se ga izogibali. Ker je bil izobražen, sta ga župnik in kaplan rade volje sprejela medse in se velikokrat pogovarjala z njim. Učitelj Uranič je bil tudi orglar. Vaščani so ga pozneje sprejeli medse in vzljubili, velikokrat so ga prosili za nasvet in ga tudi upoštevali. Učitelj je najraje zahajal v Petelinovo hišo, kjer se je zaljubil v Nežiko in jo prosil za roko. Zaradi spletk Petelinovega Janeza je moral k šolskemu nadzorniku, ker naj bi se namesto s šolo ukvarjal s politikom. Učitelj se je branil, šolski nadzornik pa mu je rekel, da je preveč v družbi župnika in da sta oba nasprotnika napredka, za kazeno pa je bil premeščen v drug kraj. Petelin ni hotel, da bi odšel, zato mu je pomagal in ga prepričal, da je opustil učiteljski poklic in postal orglar. Učitelj Uranič je v Petelinovi gostilni ustanovil bralno društvo, kjer je vaščanom bral in razlagal novice iz knjig in časnikov, na koncu pa je spet postal učitelj v breški šoli in tako dočakal srečen konec.

Kostanjevčev učitelj Francelj Idolnik v delu *Trenotki iz učiteljskega življenja* (1903), ki ga je avtor prikazal nevtrarno in je realistični posnetek dejanskega stanja, je bil mlad učitelj, ki je dobil svojo prvo službo na vasi. Njegov priimek nakazuje na njegov življenjski pogled – bil je idealist. Na začetku poklicne poti si je predstavljal, da bo v kraju službovanja srečen, da mu bodo ljudje hvaležni za trud in požrtvovalnost. Želel se je truditi, se pehati in žrtvovati do skrajnosti za ubogo ljudstvo, saj mu je to narekovala ljubezen do domovine. Rad je imel otroke, bil je dobrega srca. Ideali in sanje so se mu razblinili, ko je dobil prvo plačo, saj je bila zelo nizka. Prvi plačilni dan mu je tako prinesel prekletstvo, ki ga je od takrat preganjalo na vsakem koraku. Kljub nizki plači je ostal učitelj v vasi, saj je dodatno zaslužil z orgljanjem. Ljudje so ga imeli radi, šoli je med njegovim učiteljevanjem zrasel ugled, otroci pa so se marsikaj naučili. Idolnik bi bil lahko zaradi tega srečen, vendar je bil le redko zadovoljen. Trpel je zaradi slabega gmotnega položaja, bil je tudi rahlega zdravja. Ko je izgubil ugled pri vaščanih, je zelo trpel, izgubil je veselje do dela in življenja v Vrbju, zato je zaprosil za premestitev, in na koncu so mu jo tudi odobrili. Idolnik je bil pameten učitelj, veliko je pripomogel k razvoju šole v Vrbju. Do izgube ugleda se je pogovarjal z vsemi vaščani, potem pa ga ni nihče več maral. Konec je tragičen.

Cankarjev učitelj Marko Barjanec v noveli *Dana* (1911) je imel težko mladost, vaje je bil trdega dela in črnega kruha. V mladosti je trdno verjel, da je življenje vredno človeka, če koristi svojemu bližnjemu po svoji moči, vesti in pameti. Veliko je pretrpel, ljudi je prosil za pomoč, vendar mu nihče ni pomagal. Pozneje je živel čisto drugače, jedel je beli kruh, se pogosto sprehajal, imel je ženo in tri

otroke. Svet je hodil po njegovih potih. Ni se menil za svojo nekdanjo žalost. Včasih se mu je zdelo, da so bili tisti dnevi trpljenja in sanj lepi. Tega učitelja je avtor prikazal stilno izčiščeno, novela ima srečen konec.

Podobo učitelja kot delavnega in zvestega svojemu poklicu je z nevtralnimi opisom predstavil tudi Kostanjevec v dveh delih. To sta povesti *Novo življenje* (1914), ki opisuje učitelja Ivana Tratarja, in *Gozdarjevi spomini* (1914), v kateri nastopa neimenovani učitelj v Črni. Ivan Tratar je bil starejši učitelj v Gribljah, bil je resen in delaven mož, vreden zaupanja in spoštovanja vaščanov. Ni se zadovoljil z vestnim izpolnjevanjem učiteljskih dolžnosti, ampak je svoje delo razširil tudi zunaj šole, zlasti na umno gospodarjenje in kmetovanje, saj je vedel, da samo z njima raste ljudska blaginja. Za učitelja je bil pomemben vsak vaščan, zato je poskrbel za to, da je vse osebno spoznal. Komuniciral je torej z vsemi. Bil je dobrasrčen in je rad pomagal ljudem, da bi jim bilo v življenju čim boljše, bil je tudi zelo razgledan in izobražen, saj je veliko vedel o najrazličnejših področjih, to znanje pa je prenašal na Gribljane. Znanje mu je pomenilo veliko vrednoto, v njem je videl možnost napredka in boljšega življenja ljudi. Iz dela izvemo tudi, da so vaščani spomladi začeli graditi šolo, da otrokom ne bi bilo treba hoditi v šolo v več kot eno uro hoda oddaljeni kraj, in to po slabih stezah, nevarnih brveh, v dežju, snegu in mrazu.

Učitelj v Črni je bil starejši, resen mož, zvest dolžnostim svojega stanu. Deloval je skupaj z vaškim župnikom in otroke veliko naučil, zato so ga vaščani spoštovali. Pogovarjal se je z vsemi, poznal je prav vsakogar. Učitelj ni bil poročen, saj je menil, da bi bilo idealno, če bi vsi učitelji ostali samski, če bi se prostovoljno odpovedali sladkostim družinskega življenja. Menil je, da on skrbi za otroke in njihove starše ter da so oni njegova družina. Njegova odločitev za samsko življenje je bila tudi praktična, saj so bile učiteljske plače nizke in bi težko vzdrževal družino. Briku ni uspel zlobni namen, da bi ga spravil iz družbenega življenja, saj so vaščani spregledali zmoto. Učitelj ni bil zamerljiv in je hitro pozabil na vse slabo. Bil je dobrasrčen, saj je hotel pomagati vsem, najbolj pa je skupaj z župnikom pomagal Ivanu, da se je izšolal za profesorja.

Pisci slovenske proze so v svojih delih štirikrat moralizatorsko predstavili tudi takšne učitelje, ki jim ni bilo mar za šolo in so se ukvarjali z drugimi (nešolskimi) zadevami. Takšen je bil učitelj v Jenkovem delu *Jeprški učitelj* iz leta 1858, ki je tudi prvo slovensko prozno delo, v katerem je tematiziran učitelj oziroma ima le-ta glavno vlogo. Jeprški učitelj je bil srednjih let je redno hodil v krčmo, kjer se je družil s krčmarjem Cvirnarjem in krojačem Martinčkom. Za šolo ga ni preveč skrbelo, njegova največja skrb je bila loterija, saj je bil zasvojen z igrami na srečo. Vaščani ga zato niso marali, komuniciral je še z deklo Jerico, ki mu je tudi posojala denar za igre. Jeprški učitelj je tragični lik, saj ga je zasvojenost z igrami na srečo pripeljala v smrt. Poklicno kot učitelj, eden od redkih intelektualcev na vasi, ni bil dejaven. V *Jeprškem učitelju* je mogoče zaslediti tudi podatek, da otroci niso obiskovali šole. Vaščani so za to krivili učitelja, ker naj bi ta otroke

v šoli naučil le, kaj pomeni biti tepen, denar, ki so mu ga dajali za poučevanje, pa je zapravljajal za loterijo. Jeprški učitelj je obtoževal starše, da ne pošiljajo otrok v šolo.

Učitelj Dolenc v Alešovčevi povesti *Petelinov Janez* (1880) je bil mlad in je ravno končal šolanje. Ni bil razgledan oziroma izobražen, bil pa je ošaben liberalec. Ljudje ga niso marali, zato je bila njegova družba omejena na nekaj posameznikov. Otroke je le malo naučil, ves čas je bil v slabi družbi, s katero je kartal in popival. Njegov konec je tragičen, saj je ob koncu šolskega leta odšel iz vasi, ker ni bil priljubljen in ker se je vaščanom zameril zaradi slabe družbe, v katero je zahajal.

Cankarjev učitelj Šviligoj v proznem delu *Iz življenja odličnega rodoljuba* (1901) je bil srednjih let. Če je bilo možno, je opravil svoje službene (učiteljske) dolžnosti, če pa otrok ni bilo v šolo, ni ukrepal. Na vse pretege se je trudil uresničiti svoj načrt, da bi obudil spomin na pozabljenega rodoljuba, o katerem je bral. To dokazuje, da je cenil zgodovino in dogodke ter ljudi iz preteklosti, ki so nekaj pomenili oziroma so kaj naredili za narod. Šviligoj ni bil posebno pameten, o svojih načrtih ni globlje razmišljal, bil pa je precej iznajdljiv, saj mu je uspelo v kratkem času zbrati dovolj denarja za razkošno marmorno ploščo. Družbe ni iskal, raje je v samoti bral in razmišljal o preteklosti.

Tudi učitelj Jakob Belna v Kraigherjevem romanu *Kontrolor Škrobar* (1914) je predstavljen kot poklicno neaktiven, skrbelo ga je le za njegovo hčer. Jakob Belna je bil starejši učitelj pri Sveti Jedrti in je bil poročen z Berto, s katero sta imela hčer Melico. Pri njem je stanoval kontrolor Arnošt, ki ga je hotel Belna za zeta. Veliko se je ukvarjal s tem, kako bi ga privabil in dosegel, da bi bila z njegovo hčerko par. Njegova žena je imela razmerje z Arnoštom, kar je tudi sumil, vendar si s tem ni delal večjih težav in se ni poglobljal v zadevo, da bi jo razkril. Za Belno ni mogoče reči, da je bil pameten, saj je hotel za svojo hčer moškega, ki je slovel po tem, da je imel veliko žensk in da jih je imel za norca. Stremel je, da bi dosegel svoj cilj brez ovinkov, po najkrajši poti, ni pa bil zelo družaben, saj ni veliko hodil v krčmo, kjer so se družili vaščani.

V slovenski prozi med letoma 1855 in 1914 so opisani trije učitelji, ki so predstavljeni kot zbadljivi, zlobni in neempatični oziroma brez čuta za sočloveka, torej so opisani izrazito moralizatorsko, avtor z njimi ne simpatizira. Ti učitelji običajno niso imeli trdne osebnosti, ampak so nihali iz enega skrajnega stanja v drugo. Prvi je bil učitelj Slivar v Cankarjevem delu *Ob smrtni postelji* (1898), ki je bil zbadljiv, užival je v zbadanju drugih in se ob tem zabaval. Ko je zbadal Zadnika s Pavlo, se je sladko smejal, ko pa je Zadnik njega zbadal z govoricami o njegovih čustvih, tega ni sprejel s smehom, ampak z ostrimi besedami. Ni se zavedal, da ni lepo zbadati, dokler mu ni davčni praktikant povedal besed, ki so mu dale misliti. Ko se je zavedel, da je Zadnika z zbadanjem prizadel, ni bil več zmožen smeha, ampak je bil zelo nezadovoljen.

Tudi neimenovani učitelj v Globeli v Cankarjevi ljubezenski zgodbi *Križ na gori* (1904) je bil takšen. Bil je »glas ljudstva«, saj ni razmišljal s svojo glavo, ampak je razmišljal tako, kot so razmišljali vaščani. O ljudeh si ni ustvarjal svoje slike, ampak je imel vsakdo tako podobo, kot so jo imeli drugi. Velikokrat je bil zloben do drugih, zbadal jih je, najbolj Hanco v zvezi z Matejem. V Hanco se je tudi zaljubil, všeč mu je bila še učiteljica Alma. V svojih čustvih ni bil odločen, saj je nekaj časa laskal Hanci, ob prihodu Alme pa se je začel zanimati zanjo. Bil je nevoščljiv, kar je priznal Almi, saj ji je povedal, da je zavidal Mateju, ko je zbral pogum in odšel od doma; zavidal mu je trdno voljo, saj je sam ni nikoli imel. Učitelj je bil ob prihodu v Globel idealist, sanjal je o velikih nalogah, delovanju za narod ... Takrat je bil mnenja, da je biti učitelj lepa in hvalevredna naloga. Ni bil srečen, saj poklicno ni uspel. Velikokrat je razmišljal, da bi odšel, opustil poučevanje in počel kaj drugega, vendar ni imel moči, da bi to storil. Učitelj je bil nemočen in neodločen v svojih dejanjih, ravno tako v ljubezni, ni bil sposoben večjih dejanj, le posmehovanje in zbadanje sta mu šli od rok.

Tretji takšen je bil učitelj Janko v Detelovi *Spominski plošči* (1914), ki je izgubil mladostne vzore in ni mogel misliti na ljubezen brez denarja. Bil je dobrosrčen in pripravljen pomagati, včasih pa se je norčeval, bil ciničen, frivolon in brezbrizen. Janko je bil po eni strani tisti, ki je miril razgrete strasti in prepire, po drugi strani pa je bil včasih sam zelo prepirljiv. Pomagal je pri postavljanju spominske plošče slovenskemu pisatelju Urbanu Škorcu. Njegove besede in dejanja so bili odvisni od trenutnega razpoloženja, v svoji globini pa je bil dober človek. Komuniciral je z vsemi in iskal kompromise oziroma srednje poti pri reševanju konfliktov drugih.

Pisci slovenske proze so v svojih delih upodobili tudi boj učiteljev za preživetje, ki je opisan nevtralnno in je realistični posnetek dejanskega stanja v tistem času. Pri dveh učiteljih je prikazan slab položaj učitelja zaradi nizke plače. Takšen je bil že analizirani učitelj Idolnik iz *Trenotkov iz učiteljskega življenja* (1903), ki pa je kljub nizki plači vztrajal v poklicu in ga še naprej opravljal, čeprav ne več s takšnim veseljem in tako zavzeto kot prej. Ukvarjal se je tudi z raznimi postranskimi opravili (predvsem z orglanjem v cerkvi), da si je zaslužil dodaten denar za preživetje. Učitelj, ki je trpel pomanjkanje in občutil posledice nizke učiteljske plače, je bil tudi Cankarjev učitelj Mrva v *Krpi na čevlju* (1914), ki je bil srednjih let. Kot mlad učitelj je bil veselega srca, lep, zmeraj zaljubljen in tako bi lahko brez truda dosegel vse, kar dosežejo drugi: prijetno službo, zakon z lepo žensko, naklonjenost predstojnikov, spoštovanje tovarišev, ljubezen mladine. Revščine ni občutil do trenutka, ko si ni mogel privoščiti novih čevljev. To dejstvo ga je zelo prizadelo, saj od takrat naprej ni bil več lepi fant, ampak krpa na čevlju. Bil je ponosen in ni hotel sprejeti pomoči nadučitelja. Svojo bolečino ob grenkem spoznanju in občutenju revščine je blažil z alkoholom.

V povesti *Muhoborci* (1912) Milčinskega je prikazan slab ekonomski položaj upokojenega nadučitelja Podržaja. Le-ta je kot postransko opravilo opravljal delo občinskega tajnika, da si je prislužil nekaj dodatnega denarja, čeprav plača tajnika ni bila velika. Bil je skrben oče 24-letnega Janka in imel je ženo. Rad je imel

svojega sina in zanj je bil pripravljen storiti vse, prodal je celo kravo, da bi lahko šel na Dunaj študirat. Skrbelo ga je za sinovo prihodnost. Župan je v njem videl najzanesljivejšo osebo med vsemi vaščani v Muhoboru. Sem bi lahko šteli tudi že prej predstavljenega jeprškega učitelja.

Pri učiteljih v slovenski prozi je stilno izčiščeno prikazan tudi odnos do vere oziroma pobožnosti. Dva učitelja sta prikazana kot izrazito pobožna, oba je nekoliko ironično opisal Cankar. To sta učitelja Šviligoja, eden v delu *Pravična kazen božja* (1908), drugi v *Razbojniku Petru* (1908). Učitelj Šviligoj v *Pravični kazni božji* je bil pobožen rodoljub, ki je obžaloval svojo pijanost in se sramoval dejanj, ki se mu niso zdela vredna rodoljuba. Bil je zelo čustven človek in hudo mu je bilo zaradi slabih dogodkov v dolini. Pogovarjal se je z vsemi, bil je moder, saj je pravično razsojal dejanja drugih. Učitelj Šviligoj v zgodbi iz doline šentflorjanske *Razbojnik Peter* je bil prav tako rodoljub in pobožen človek. Bil je dobrega srca in nikomur ni želel žalega. Največ mu je pomenilo mirno življenje brez prepиров in pohujšanj. Bil je nekakšen mediator, saj je zmeraj skrbel za to, da se ljudje ne bi prerekli in da bi bili hvaležni za to, kar jim je bilo dano. Kljub temu da ni delal grehov, se je čutil odgovornega za dogajanje v dolini. Bil je vdan svojemu poklicu, za kar je bil poplačan, in tudi pameten.

Na nasprotno stran od izrazito pobožno prikazanih učiteljev je Cankar postavil tudi učitelja, ki je izrazito nasprotoval Cerkvi, vendar se je tudi on obrnil na boga v trenutku, ko ni več videl izhoda drugje. To je bil neimenovani mladi učitelj v delu *Pred pragom* (1911), ki je bil oče in mož. S kmeti je dobro shajal, slabo pa se je razumel z župnikom, še slabše s kaplanom. Bil je fanatik svobodne misli in je imel polno brošur, bil je zelo razgledan, izobražen. Nikoli ni prestopil cerkvenega praga, iskreno je mislil, da je junak in da se bori za svoje nazore. Zaradi tega je imel veliko težav, a bil je ponosen na svoje mučeništvo. Ko mu je zbolel sin, je pozabil na svoje poglede in prosil za božjo pomoč, v katero prej ni verjel. Njegova komunikacija je bila omejena na zelo ozek krog ljudi. Pogovarjal se je samo z zdravnikom, vendar le, dokler mu ni zbolel sin. Ta učitelj je bil izobražen, veliko je vedel o sadjarstvu in živinoreji, in aktiven, ustanovil je namreč knjižnico in pevski zbor. Cankar ga je prikazal nekoliko ironično, njegov konec je tragičen.

Med učitelji v slovenski prozi najdemo tudi tri učitelje, ki so radi pili oziroma so v alkoholu iskali uteho ob neuspehih. Takšen je moralizatorsko opisani Martin Kačur v Cankarjevem istoimenskem romanu iz leta 1904. Kot mlad učitelj je bil Kačur zelo dejaven in napreden za tiste čase, zato je imel številne težave. Bil je liberalen, oblast pa konservativna, klerikalna. Iz službe v Kotili je moral oditi zaradi spora z županom, premestili so ga v Zapolje. Tam mu je zdravnik svetoval, kako naj se vede, da ne bo imel težav, vendar nasvetov ni upošteval in je ravnal tako, kot je menil, da je prav. Župan in župnik sta mu ob prihodu v Zapolje povedala, kako mora delovati (mladino naj vzgaja v verskem in cesarskem duhu), sam pa je želel izobraževati ljudi tako, da bi znali kritično razmišljati o oblasti. Želel je ustanoviti bralno in izobraževalno društvo, a se mu je poskus ponesrečil,

zato je moral oditi iz Zapolja. V Zapolju se je tudi zaljubil v krčmarjevo hčer Minko, a se je ona z njim le zabavala. Kačur se je preselil v Blatni Dol, kjer je bila situacija popolnoma drugačna, saj sta mu župan in župnik povedala, da ne bo imel preveč dela, ker so prebivalci »bebci in razbojniki«. V Blatnem Dolu ni toliko mislil na izobraževanje, ampak je bilo gonilo njegovega delovanja zabava s krčmarjevo rejenko Tončko. Kljub temu da je bil še zmeraj zaljubljen v Minko, se je poročil s Tončko in imel z njo otroke. Začel je popivati, izgubil je službo, zato ni mogel več skrbeti za družino, z ženo se je pogosto prepiral in jo pretepal. Po nekaj letih je le dobil službo in z družino se je preselil v Laze. Kačur je bil ves postaran, a navdušen nad krajem, saj je bil prepričan, da bo novo življenje drugačno, da se bosta imela s Tončko rada kakor nekoč, vendar se mu je žena odtujila. Sin Tone in hči Francka sta se ga ogibala, le najmlajši Lojze ga je imel rad. Kačur tudi v Lazah ni bil več aktivist, čeprav so bile takrat razmere že drugačne in je bil človek lahko napreden. Želel si je le še osebne družinske sreče, ki pa je bila zanj nedosegljiva, saj si jo je z leti zapravil. Izvedel je, da je imela Tončka razmerja z drugimi moškimi, umrl je sin Lojze, ki je bil njegovo edino veselje, zato je bil Kačur popolnoma na tleh, nesrečen, njegov konec je tragičen. Kačur je pripovedno prečiščen junak.

K alkoholu se je zatekel tudi Cankarjev že omenjeni učitelj Mrva iz dela *Krpa na čevlju* (1914), ki je začel popivati ob grenkem spoznanju o svoji revščini. Učitelja, ki je rad pil, je predstavil tudi Alešovec v *Petelinovem Janezu* iz leta 1880, to je bil že prej analizirani učitelj Dolenc. Oba sta opisana moralizatorsko in sta končala tragično.

V analiziranih prozskih delih se dvakrat pojavita mlada, sramežljiva in čustvena učitelja. Oba je prikazal Kraigher v romanu *Kontrolor Škrobar* (1914). Prvi je Bratko, ki je s prijateljem Arnoštom hodil k Svetemu Ambrožu k ženskam. Zaljubljen je bil v učiteljico Miliko, vendar ga je bilo sram teh čustev. Milika mu ljubezni ni vračala, ampak ga je le občasno izkoristila, predvsem za maščevanje drugim moškimi. Bratko je bil razočaran nad ženskami. V družbi ni bil preveč zgovoren in se ni vključeval v debate, saj ni imel smisla za to. Drugi učitelj je Škamlec, ki je služboval pri Mariji Pomočnici. Bil je lep, sramežljiv mladenič. Družil se je s stanovskimi kolegi v gostilnah in z njimi pohajkoval naokrog.

Eno izmed analiziranih prozskih del je (avto)biografsko. To je Alešovčeva povest *Kako sem se jaz likal* (1886). Avtorjev učitelj, opisan nevtralnno in je torej realistični posnetek dejanskega stanja, je bil strog in je zahteval disciplino v razredu, učenci so morali gledati v tablo in se niso smeli ozirati nazaj. Poredne, neubogljive otroke je učitelj kaznoval s *štaberlom*.⁷ Nekaterim učencem kaznovanje ni bilo po godu, zato so izostajali od pouka. Učitelj je slabo govoril slovensko, zelo dobro pa je znal nemško. Red in disciplino v razredu je vzdrževal s kaznovanjem in pri tem ni popuščal. Privilegirani so bili edino avtor, saj je učitelj opazil, da je nadarjen, in ga je spodbujal k učenju s pohvalami in ga nagradil s posebno vlogo v razredu.

⁷ Brezova šibica ali tenka drenova palica.

Lahko bi rekli, da je bil njegov varovanec, saj ga je spodbujal tudi k nadaljnjemu šolanju. Na to kaže tudi njegov nasvet oziroma priprava za preizkus za vpis v zlato knjigo. S tem je dokazal, da je tudi dober človek, čeprav je bil zaradi naloge, ki jo je moral izpolnjevati, neusmiljen in neomajen. Bil je razgledan in dobro strokovno podkovan. Njegova osrednja motivacija je bila odkriti nadarjenost svojega učenca.

Med učitelji v slovenski prozi so literati dvakrat predstavili domačega učitelja. Delo domačega učitelja je v obeh primerih opravljal študent, ki si je hotel čez počitnice zaslužiti denar za nadaljnje šolanje. Taka učitelja sta bila Lovre Kvas v Jurčičevem romanu *Deseti brat* (1866) in neimenovani grajski učitelj v Kersnikovi kmetijski sliki *Ponkrčev oča* (1882).

Lovre Kvas je bil 20-letni fant, ki je ostal brez finančne podpore, zato si je šel služiti denar na grad Slemenice, da bi lahko šel študirat. Bil je mlad in lep, a slabega zdravja. Rodil se je v revni kmečki družini in ni imel lahkega otroštva, a je zaradi svoje bistrre glave in lepega vedenja dobil podpornike in prijatelje, ki so mu finančno pomagali, da se je lahko šolal na ljubljanskem liceju. Ker pa ni hotel iti študirat teologijo, so mu starši in ostali odrekli podporo. Na Slemenicah se je zaljubil v graščakovo hčer Manico, kar je bilo njegovo glavno življenjsko gonilo. Svoje delo je dobro opravljal, saj je bil pameten oziroma izobražen in je dobro poučeval graščakovega sina. Bil je zelo čustven, a nesamozavesten in boječ. Kljub temu da je imel tekmeča, se ni boril za svojo ljubezen, saj samega sebe ni cenil dovolj, poleg tega ni bil odločen v svojih dejanjih. Na koncu je bil Lovre srečen z Manico, čeprav sam ni veliko storil za svojo srečo, vendar so mu okoliščine in drugi ljudje pomagali pri doseganju sreče. Lovreta bi lahko označili kot sentimentalnega, a pasivnega junaka.

Domači učitelj je bil tudi Kersnikov grajski učitelj, ki je bil mlad in lep. V hribe je prišel poučevati baronove otroke, saj si je hotel zaslužiti denar za nadaljnji študij. Bil je zelo dober lovec, a se je dolgočasil, zato si je omislil zabavo s kmečkim dekletom. Z njo se je pozabaval, ne oziraje se na možne posledice. Rezultat te zabave je bilo rojstvo njenega sina Ponkreca, ki je kmalu po rojstvu zaradi materine smrti postal sirota. Čeprav učitelj doživi tragičen konec (beraštvo in smrt), ni tragičen lik, saj je bilo njegovo življenjsko gonilo zabava. Ni se zanimal za čustva drugih, ampak je mislil le nase in na to, kako si bo krajšal čas.

Med učitelji v slovenski prozi sem zasledila tudi upokojenega učitelja Mrvo v Cankarjevi vinjeti *O čebelnjaku* (1899). Učitelj je bil slabotne, suhe postave, imel je naguban obraz in velika očala z lesenim okvirjem. Star je bil 60 let in je že dolgo živel skromno na vasi. Bil je pogumen, saj je upal županu povedati, kaj si misli o njem, čeprav se je zavedal, kakšno moč ima le-ta. Imel je trden in samosvoj značaj, z malokom se je družil. Zaradi svojega dolgega jezika je kaznovan. Kazen (vržen čebelnjak na cesto) ga je močno prizadela, saj je zblaznel. Čebelnjak je bil

vse, kar je imel, bil je njegova osrednja življenjska motivacija, učiteljev konec je torej tragičen.

V proznih delih obravnavanega obdobja nastopajo še trije nadučitelji. Eden od njih je nadučitelj v Močilnici v Cankarjevem delu *Prepir v krčmi* (1911), ki je bil mirne narave, vendar je znal povzdigniti glas, kadar je bilo treba oziroma je pripovedoval kaj pomembnega. Veselilo ga je, da so vsi v vasi živeli v sožitju. Tudi ko se je s kom sprl, je hitro pozabil na prepir in bil spet zadovoljen s svojim življenjem. Nadučitelj je bil razumen mož, ki je komuniciral z vsemi, prikazan je stilno in pripovedno prečiščeno. Njegova osrednja življenjska motivacija je bilo mirno življenje brez prepиров.

Dva učitelja je prikazal še Kraigher v *Kontrolorju Škrobarju* (1914). Prvi je bil Lukovnjak, ki je bil star šolski vodja (nadučitelj) pri Svetem Ambrožu, primeren za v pokoj. Bil je zanemarjen, imel je neostrižene sive lase, v zakonu je bil nesrečen, saj je bil prepričan, da je imela njegova žena nekoč razmerje z nekim kaplanom. Od takrat z njo ni spregovoril besede, in če je kaj potreboval od nje, ji je napisal listek. Bil je zagret narodnjak. Drugi nadučitelj je bil Piberšek, ki je bil veseljak, vendar ni imel smisla za upiranje nemškemu gospostvu. Zgražal se je nad klerikalno strahovlado onkraj Save in trepetal pred možnostjo, da bi tudi v njegovih krajih zabredli pod cerkveno vodstvo. Bil je v sporu z župnikom.

V romanu je opisan tudi položaj učiteljstva. Učitelji so bili reve, berači, ljudstvo jih je preziralo, ker jih je plačevalo. Učitelj ni smel politično nastopati. Bralno društvo in predavanja, pevski zbor in veselice – vse to je veljalo za politiko. Učitelj se je moral potuhniti, če je hotel napredovati. Ko je dosegel stalno mesto, se je lahko zganil, vendar previdno. Veliko slovenskih učiteljev je bilo v najnižjem plačilnem razredu, medtem ko se je njihovim nemškim kolegom godilo bolje in so imeli celo številne privilegije. Iz dela je razvidno, da so bili učitelji na Slovenskem v času nemške zasedbe po politični opredeljenosti narodnjaki, saj so se zavzemali za slovenščino, ki je bila izrinjena iz javnega življenja. Nasprotovali so pačenju slovenskih imen z nemško pisavo ter nemščini v uradih in nasploh v javnem življenju.

V slovenski prozi, nastali med letoma 1855 in 1914, se nam torej kažeta dve podobi učitelja. Na eni strani je učitelj, ki je bil prizadeven, šolsko aktiven in delaven, ki je skrbel za to, da bi se otroci in ostala skupnost čim bolj izobrazili in si tako olajšali življenje. Pri svojem delu je sodeloval z vaškim župnikom. Takšen učitelj je po navadi užival ugled oziroma ga je imela skupnost rada. Na drugi strani se nam kaže podoba učitelja, ki je bil nasproten prej opisani. Gre za učitelja, ki ni bil delaven in prizadeven. Običajno je bil nesramen, zbadljiv in neempatičen, ni imel trdne osebnosti. Pogosto je nihal v razpoloženju med dvema skrajnostma, bil je zloben in zbadljiv. Takšnega učitelja skupnost ni marala.

Učitelj v slovenski prozi je bil torej prikazan bodisi kot dober bodisi kot slab. Njegova pozitivna oziroma negativna vloga je bila odvisna predvsem od njegovih značajskih lastnosti oziroma osrednje motivacije za delovanje. Tako je bil kot dober oziroma pozitiven prikazan učitelj, ki je običajno deloval ob župniku in se pri opravljanju svojega dela opiral nanj ter posledično svoje delo vestno in dobro opravljal. Takšna situacija je posledica dejstva, da je učitelj v proznih delih poučeval na podeželju, zanj pa je bilo značilno delovanje ob župniku in sodelovanje z njim. Na drugi strani je bil kot slab oziroma negativen prikazan učitelj, ki mu ni bilo mar za šolo in svojega dela ni opravljal, običajno tudi ni deloval ob župniku in ni sodeloval z njim.

3.4 Podoba učiteljice v slovenski prozi

V analiziranih delih slovenske proze so nastopale tudi učiteljice. Med vsemi 24 deli, ki smo jih analizirali, so nastopale učiteljice le v štirih proznih delih, pri tem le v dveh samo učiteljica, v drugih dveh pa je učiteljica nastopala ob učitelju. Samo v enem delu je bila glavna junakinja učiteljica, in še to v besedilu, v katerem avtorica opisuje svojo »prvo idealno učiteljico«, ki pa ni bila kvalificirana učiteljica.

V teh štirih delih je nastopalo pet učiteljic (glej Tabela 2), vse so bile mlade. Tabela 4 prikazuje učiteljice v slovenski prozi.

Prikaz/predstavitvev	Učiteljica
izrazito čustvena učiteljica	Rezika (<i>Doktor Strnad</i> , 1895) Alma (<i>Križ na gori</i> , 1904) Milika Ljubec (<i>Kontrolor Škrobar</i> , 1914)
nekvalificirana učiteljica	Marijca (<i>Učiteljica</i> , 1899)

Tabela 4: Prikaz učiteljic v analiziranih proznih delih

Pisci slovenske proze so učiteljico predstavljali kot zelo čustveno bitje, kar deluje stilno izčiščeno. Takšne so bile kar tri učiteljice. Najbolj čustveno učiteljico je predstavil Govekar v *Doktorju Strnadu* (1895), in sicer je bila to Rezika, ki je bila mlado malomeščansko dekle. Bila je pametna, resna in poštena. Sprva je bila tiha »grlica«, po zaroki s Strnadom pa je postala vesela, živahna, neugnana in se je vsak dan smejala, vriskala in plesala. Njena sreča se je končala, ko je izvedela za zarobenčvo prevaro. Iz pisma, ki ga je napisala Strnadu na koncu, je razvidno, da jo je prevara zelo prizadela. Povedala mu je, da je veliko pretrpela, da ga je ljubila in da je ljubila prvič. Prepričana je bila, da je tako najbolje, ker je skromno, preprosto dekle, ki ga ne bi mogla nikoli zadovoljiti, in bi bila sicer oba nesrečna. Rezika je bila v ljubezni neizkušena in naivna, zato je bila ob prevari zelo razočarana, postala je pesimistična, njen konec je torej tragičen.

Po drugi strani je Cankar v *Križu na gori* (1904) poleg neimenovanega učitelja predstavil čustveno učiteljico Almo, vendar bolj v smislu pozitivnega odnosa do sočloveka. Alma je bila lepa in privlačna mlada ženska, ki je gledala na svet in ljudi bolj optimistično. Imela je svoje mnenje o ljudeh in ga ni prilagajala mnenju večine, bila je pametna. Njen glas je bil globok, skoraj robat, imela je prešerne, zapeljive oči. Imela je pokončno držo, drugim je želela vse dobro. Drugače kot Govekarjeva Rezika je bila Cankarjeva Alma optimistična.

Učiteljico Miliko Ljubec, za katero so bila najpomembnejša čustva oziroma ljubezen, je predstavil Kraigher v romanu *Kontrolor Škrobar* (1914). Mlada učiteljica je službovala pri Svetem Ambrožu. Ni bila posebno lepa, vendar je bila poželenja vredna in je imela precej oboževalcev. Osvajala je Arnošta, ki pa jo je le izkoristil. Živela je klavrno življenje slovenske učiteljice. Rojena je bila nekje pri Sveti Agati, njena mati, gostilničarka, je imela neurejeno življenje. Milika domov ni hodila, saj se je vedno sporekla z materjo, svoje mladosti se ni rada spominjala. Kot mladenka ni imela velikih učnih sposobnosti, vendar je vseeno končala učiteljšče. K Ambrožu je prišla, ker je bila kazensko premeščena zaradi nespodobnih govoric, ki so se širile o njej, njen konec je tragičen. Oblačila se je okusno in elegantno, bila pa je tudi koketna in prepirljiva. Po politični opredeljenosti je bila narodnjakinja. Iz oznake učiteljice Milike je mogoče razbrati še eno značilnosti učiteljice tistega časa, in sicer slabo življenje.

Kraigher je v svojem romanu predstavil še eno lastnost učiteljice, in sicer veselje do sodelovanja v razpravah s svojimi kolegi o stanovskih vprašanjih. To je bilo značilno za mlado učiteljico Heleno Mavrič, ki je službovala pri Mariji Pomočnici in je bila po politični opredelitvi narodnjakinja. Komunicirala je z vsemi, veliko se je družila tudi v gostilnah z družbo.

Med slovensko prozo sem zasledila tudi predstavitev »posebne« učiteljice, ki ni bila »prava« učiteljica, saj se ni izobraževala za ta poklic. To je bila Marijca, ki jo je predstavila edina ženska avtorica proznih del, ki tematizirajo lik učitelja oziroma učiteljice, L. Poljanec v delu *Učiteljica* (1899). Marijca je bila mlada ženska, ki po poklicu ni bila učiteljica, saj njeni starši niso imeli dovolj denarja, da bi ji plačali šolanje, a je imela vse kompetence, ki jih potrebuje učiteljica. Znala je lepo peti in pripovedovati lepe povesti ter nemščino, bila je pametna, saj je vedela veliko stvari. Otroci so jo imeli radi, ker jim je pripovedovala zgodbe, jih učila iger, se z njimi igrala in pela. Njena osrednja motivacija je bila otroke naučiti čim več stvari. Zanj lahko rečemo, da je tragični lik, saj je imela sposobnosti za učiteljico, a jih ni mogla uresničiti, ker ji gmotni položaj ni omogočal, da bi šla v šolo, kjer bi se izobrazila za poklic učiteljice.

Iz analize slovenskih proznih del lahko sklepamo o podobi učiteljice, kakršno so si predstavljali literati. Učiteljica v tistem času je bila zelo čustvena, veliko se je ukvarjala s svojimi čustvi. Njen gmotni položaj je bil slab, kar je bila verjetno posledica nizke plače. Kaže pa se še ena lastnost slovenskih učiteljic, in sicer so rade sodelovale v pogovorih o stanovskih vprašanjih.

4 Sklep

Analiza slovenskih proznih del v obdobju od leta 1855 do 1914 je pokazala, da sta v prozi izoblikovani dve podobi učitelja. Podobi si nasprotujeta, saj ena prikazuje učitelja kot marljivega, resnega in delavnega oziroma aktivnega, druga pa njegovo nasprotje, torej neaktivnega, za šolo in poučevanje nezainteresiranega učitelja. Med analiziranimi deli smo našli tudi primer, kjer sta podoba učitelja in njegov položaj prikazana taka, kot sta bila v realnosti. Takšen je bil učitelj Idolnik v *Trenotkih iz učiteljskega življenja*. Učitelj v slovenski prozi je predstavljen bodisi kot dober bodisi kot slab. Pozitivna oziroma negativna vloga je odvisna predvsem od njegovih značajskih lastnosti oziroma osrednje motivacije za njegovo delovanje. Kot pozitiven je običajno predstavljen učitelj, ki je nastopal ob župniku oziroma je deloval v sodelovanju z njim in je svoje delo oziroma poslanstvo vestno in dobro izpolnjeval. V nasprotju z njim pa je negativno prikazan učitelj, ki mu ni bilo mar za šolo in ki običajno ni sodeloval z župnikom. Takšen prikaz učitelja v slovenski prozi lahko razumemo tudi kot posledico dejstva, da je učitelj običajno deloval na podeželju, kjer je bilo sodelovanje učitelja in župnika zelo pogosto.

V slovenski prozi je pri učiteljicah izpostavljena čustvena plat, saj so učiteljice večinoma prikazane z vidika ljubezenskih težav. Ta vidik se ne sklada z neliterarno podobo, se pa z neliterarno podobo sklada zainteresiranost učiteljice za pogovor o stanovskih vprašanjih. Učiteljica je v slovenski prozi običajno prikazana kot dobra oziroma pozitivna oseba. V nasprotju z učiteljem v nobenem delu ni nastopala ob župniku, čeprav je poučevala na podeželju.

Viri

Alešovec, Jakob, 1919: *Petelinov Janez. Povest (povestica iz ne še preteklih časov)*. Ljubljana: Jugoslovanska tiskarna.

Alešovec, Jakob, 1973: *Kako sem se jaz likal. Povest slovenskega trpina*. Ljubljana: Prešernova družba.

Cankar, Ivan, 1967: *Ob smrtni postelji*. Ocvirk, Anton (ur.): *Zbrano delo. Šesta knjiga. Mladostna proza*. Ljubljana: DZS.

Cankar, Ivan, 1985: *O čebelnjaku*. Bernik, France, idr. (ur.): *Dela I. Vinjete, Knjiga za lahkomišelnje ljudi (Kralj Malhus), Gospa Judit*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Cankar, Ivan, 2001: *Iz življenja odličnega rodoljuba*. Madžarevič, Branko (ur.): *Slovenska klasika. Ivan Cankar. I. knjiga. Pesmi, Zgodnja kratka proza, Tujci*. Ljubljana: DZS.

Cankar, Ivan, 1956: *Križ na gori. Ljubezenska zgodba*. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga (Knjižnica Kondor, Izbrana dela iz domače in svetovne književnosti 4).

Cankar, Ivan, 1978: *Martin Kačur*. Ljubljana: Mladinska knjiga (Zbirka Petdeset najlepših po izboru bralcev).

- Cankar, Ivan, 1973: Pravična kazen božja. *Zbrano delo. Osemnajsta knjiga. Sosed Luka. Kurent. Črtice in novele (1907–1909)*. Ljubljana: DZS.
- Cankar, Ivan, 1972: Razbojnik Peter. *Zbrano delo. Šestnajsta knjiga. Hlapec Jernej in njegova pravica. Zgodbe iz doline šentflorjanske. V samoti*. Ljubljana: DZS.
- Cankar, Ivan, 1911: Dana. *Volja in moč*. Ljubljana: založil L. Schwentner.
- Cankar, Ivan, 1974: Pred pragom. *Zbrano delo. Enaindvajseta knjiga. Moja njiva*. Ljubljana: DZS.
- Cankar, Ivan, 1974: Prepir v krčmi. *Zbrano delo. Enaindvajseta knjiga. Moja njiva*. Ljubljana: DZS.
- Cankar, Ivan, 1975: Krpa na čevlju. *Zbrano delo. Dvaindvajseta knjiga. Moje življenje. Grešnik Lenart. Črtice (1914)*. Ljubljana: DZS.
- Detela, Fran, 1967: Spominska plošča. Šolar, Janez (ur.): *Zbrano delo 5*. Celje: Mohorjeva družba.
- Govekar, Fran, 1895: Doktor Strnad. Spisal Fr. G. Kosec. *Slovenski narod* 28. 142–164.
- Jenko, Simon, 1957: Jeprški učitelj. Kraigher, U. (ur.): *Izbrano delo*. Ljubljana: Mladinska knjiga (Knjižnica Kondor, Izbrana dela iz domače in svetovne književnosti 10).
- Jurčič, Josip, 1976: Deseti brat. Logar, Janez (ur.): *Izbrano delo II*. Ljubljana: Mladinska knjiga (Zbirka Naša beseda).
- Kersnik, Janko, 1989: Ponkrčev oča. Paternu, Boris (ur.): *Kmetske slike*. Ljubljana: Mladinska knjiga (Knjižnica Kondor, Izbrana dela iz domače in svetovne književnosti 61).
- Kostanjevec, Josip, 1903: Trenotki iz učiteljskega življenja. Spisal Josip Dolinar. *Ljubljanski zvon* 23/2. 148–156, 289–297, 402–413, 545–550, 600–603, 737–740.
- Kostanjevec, Josip, 1914: Gozdarjevi spomini. *Slovenske večernice za pouk in kratek čas. 68. zvezek*. Celovec: Družba svetega Mohorja. 97–160.
- Kostanjevec, Josip, 1914: Novo življenje. Povest. *Slovenske večernice za pouk in kratek čas. 68. zvezek*. Celovec: Družba svetega Mohorja. 1–34.
- Kraigher, Alojz, 1973: *Kontrolor Škrobar. Roman*. Maribor: Založba Obzorja.
- Milčinski, Fran, 1991: *Muhoborci. Domodna povest*. Ljubljana: Karantanija.
- Poljanec, Ljudmila, 1899: Učiteljica. Spisala Marijanka. *Dom in svet* 12/9. 268–270.

Literatura

- Cvirn, Janez, 2006: *Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v Habsburški monarhiji: Dunajski državni zbor in Slovenci (1848–1918)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino.
- Dolinar, Darko, 2005: Podobe Avstrije in Avstrijcev v slovenski literaturi od konca 18. stoletja do 1918. Smolej, Tone (ur.): *Podoba tujega v slovenski književnosti. Podoba Slovenije in Slovencev v tuji književnosti. Imagološko berilo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo. 91–101.
- Hladnik, Miran, 1981: Slovenski ženski roman. *Slavistična revija* 29. 259–296.

Hladnik, Miran, 1990: *Slovenska kmečka povest*. Ljubljana: Prešernova družba.

Hojan, Tatjana, 1970: Žensko šolstvo in delovanje učiteljic na Slovenskem. Ostanek, France (ur.): *Žensko šolstvo in delovanje učiteljic na Slovenskem. Razstava v Slovenskem šolskem muzeju pod pokroviteljstvom tovarišice Lidije Šentjurg, članice Sveta federacije*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej. 5–48.

Milharčič Hladnik, Mirjam, 1995: *Šolstvo in učiteljice na Slovenskem*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče (Zbirka Sophia 5/95).

Pageaux, Daniel Henri, 2008: *Imagološke razprave*. Iz francoščine prevedli Gregor Perko, Agata Šega in Vladimir Pogačnik. Ljubljana: Institutum Studiorum Humanitatis, Fakulteta za podiplomski humanistični študij (Knjižna zbirka Documenta).

Peček, Mojca, 1998: *Avtonomnost učiteljev nekdanj in sedaj*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče (Zbirka Sophia 7/98).

Schmidt, Vlado, 1988a: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem I*. Ljubljana: Delavska enotnost (Zbirka Posebne izdaje).

Schmidt, Vlado, 1988b: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem II*. Ljubljana: Delavska enotnost (Zbirka Posebne izdaje).

Schmidt, Vlado, 1988c: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem III*. Ljubljana: Delavska enotnost (Zbirka Posebne izdaje).

Strmčnik, France, 1970: Razvoj izobraževanja osnovnošolskega učiteljstva na Slovenskem v obdobju od leta 1869 do razpada Avstro-Ogrske. Schmidt, Vlado, idr. (ur.): *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej. 339–411.

Šebjanič, Maja, 2012: *Podoba učitelja v slovenski prozi in njegova realna podoba 1855–1914. Diplomsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Vodopivec, Peter, 2010: *Od Pohlinove slovnice do samostojne države. Slovenska zgodovina od konca 18. do konca 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan.